

WAARHEEN MET DE VOORWAARDELIJKE INVRIJHEIDSTELLING?

Greet Smaers*

De onvrede met het bestaande VI-systeem

Minister LEJEUNE verantwoordde de invoering van de voorwaardelijke invrijheidstelling in 1888 met het argument dat de slaafse uitvoering van de door de rechter opgelegde straf door de penitentiaire administratie onvoldoende basis bood voor morele beïnvloeding van de delinkwent. Na het uitzitten van de straf was er bovendien geen wettelijke grondslag om de vrijgelatenen verder met een zekere dwang te begeleiden en te controleren. Via de VI, die opgevat was als een modaliteit van strafuitvoering en als een gunst, zou de gedetineerde gestimuleerd worden tot samenwerking met de penitentiaire administratie en tot goed gedrag in de gevangenis. In deze optiek was de VI-procedure geheim en niet-tegensprekelijk. De beslissing werd genomen door de Minister, zonder de betrokken gedetineerde te horen en zonder motivering. Het toezicht op de veroordeelde werd na het verblijf in de gevangenis overgenomen door de beschermingscomités.

In de loop der jaren bleef de VI een belangrijke functie vervullen in het kader van de individualisering van de strafuitvoering, al evolueerden de beoordelingscriteria mee met de gewijzigde penologische inzichten. Waar bij de invoering van het stelsel in 1888 de ideeën van de klassieke school hoogtij vierden, stond de *amendering* of *zedelijke verbetering* van de delinkwent centraal. Met de opkomst van het sociaal verweer kwam de idee van bescherming van de maatschappij door behandeling van de delinkwent op de voorgrond te staan. In deze visie vormt de *gevaarsprognose* het belangrijkste beoordelingscriterium: de veroordeelde kan pas worden vrijgelaten wanneer, op uitdrukkelijk advies van behandelingsdeskundigen, beslist wordt dat van hem geen gevaar meer uitgaat. Na de tweede wereldoorlog kwam, onder invloed van de ideeën van het nieuw sociaal verweer, de klemtoon te liggen op de *resocialisatie* en de *maatschappelijke reïntegratie* van de veroordeelde. Hier speelt de inbreng van maatschappelijk werk-deskundigen een doorslaggevende rol: zij dienen in eerste instantie de sociale noden van de betrokkene in kaart te brengen, zijn reïntegratiekansen te evalueren en de opportuniteit van een VI te beoordelen.

De facto bleef de VI echter een belangrijk instrument van penitentiaire gedragsbeïnvloeding: via VI kan normconform gedrag en coöperatie van gedetineerden beloond worden met vervroegde invrijheidstelling, terwijl opstandigheid en verzet gesanctioneerd worden met uitstel van VI. Het VI-beleid bleef de hoeksteen van een

* G. SMAERS is juriste en universitair docent aan het departement Strafrecht en Criminologie van de Rechtsfaculteit van de Universiteit Maastricht.

penitentiair beleid dat institutionele rust en veiligheid prioritair stelt. In de praktijk werd VI zeer restrictief en ook laattijdig toegepast.

De aanzwellende kritiek op de toepassing van de VI bereikte een voorlopig hoogtepunt met de protestacties van gedetineerden tijdens de zomer van 1976. Uit het eisenpakket van de gedetineerden van Leuven-Centraal bleek duidelijk dat de toepassing van de Wet LEJEUNE één van de hoofdbekommernissen vormde. Vooral de besluitvormingsprocedure inzake VI was voorwerp van kritiek: het gebrek aan duidelijke en openlijk geëxpliciteerde *beslissingscriteria*, de omslachtige, geheime en ondoorzichtige *procedure*, waarbij adviezen worden verzameld zonder confrontatie of discussie en zonder dat de veroordeelde hierbij betrokken wordt, en tenslotte de discretionaire *beslissingsbevoegdheid* van de Minister, die niet gebonden is door de uitgebrachte adviezen, niet gebonden aan termijnen en niet onderworpen aan een motiveringsplicht. De administratieve VI-procedure veroorzaakte een gevoel van rechtsonzekerheid en rechtsongelijkheid onder gedetineerden en wekte de indruk van oncontroleerbare willekeur.

Deze contestatiebeweging gaf aanleiding tot een aanpassing van het VI-beleid: zoveel mogelijk gedetineerden zouden moeten kunnen genieten van VI en dit op een vroeger tijdstip. Via circulaire werd in 1981 het beleid van de *negatieve selectie* geïntroduceerd: voortaan zouden gedetineerden die aan de wettelijke tijdsvoorwaarden voldoen, in principe in aanmerking moeten komen voor VI, tenzij tegenindicaties zich hiertegen verzetten. Deze tegenindicaties situeren zich – nog steeds volgens de circulaire van 1981 – op het vlak van de ‘maatschappelijke wederaanpassing’ van de betrokkene en hebben meer bepaald betrekking enerzijds op de persoonlijkheid van de betrokkene (is hij zich bewust van zijn misstap, erkent hij schuld?) en anderzijds op zijn reclasseringsperspectieven (heeft hij woonst, werk, bestaansmiddelen?). Expliciet werd hieraan toegevoegd dat bij de beslissing moet worden uitgegaan van het sociale aspect van de invrijheidstelling en niet van de bijzondere verdiensten die de veroordeelde kan doen gelden.

Helaas slaagde deze circulaire er niet in de bestaande VI-praktijk fundamenteel om te buigen. Integendeel, in de loop der jaren werd het VI-beleid enkel restrictiever, en bleef het spanningen veroorzaken in de gevangenis, mede doordat de opeenvolgende Ministers van Justitie onder invloed van de omstandigheden een eigen politiek terzake voerden. Zo kondigde Minister GOL in 1983 – als gevolg van het angstklimaat veroorzaakt door de aanslagen van de CCC en de Bende van Nijvel – aan strenger te zullen optreden t.a.v. geweldsdelicten. Soortgelijke beperkingen werden door vroegere Ministers reeds opgelegd voor zeden- en drugsmisdrijven. Ook het invrijheidstellingsbeleid van Minister WATHELET was getekend door incidenten: na de drievoudige moord in de zomer van 1992, waarbij een voorwaardelijk invrijheidgestelde betrokken was, daalde het aantal positieve beslissingen tot vrijlating spectaculair.

Schets van de recente hervormingsvoorstellen

De discussie rond de hervorming van het VI-stelsel is sinds enkele maanden in een stroomversnelling terechtgekomen. In het *Regeerakkoord* van juni 1995 was het principe opgenomen dat een Commissie van magistraten zou worden ingesteld, belast met de toepassing van de Wet op de voorwaardelijke invrijheidstelling. Een jaar later, in juni 1996, verschijnt de *Oriëntatienota* van Minister van Justitie Stefaan DE CLERCK over het strafbeleid en het gevangenisbeleid, met daarin een meer concreet hervormingsvoorstel. Dit voorstel wordt weliswaar omschreven als een voorlopige oplossing, in afwachting van een meer globale en definitieve regeling in de aangekondigde Beginselenwet gevangeniswezen en tenuitvoerlegging van vrijheidsbenemende sancties. In het voorstel wordt dan ook enkel aan de adviesprocedure die aan de VI-beslissing voorafgaat gesleuteld, zonder dat aan de beslissingsbevoegdheid van de Minister zelf geraakt wordt. Voorgesteld wordt dat de Minister zich zou laten adviseren door een (nationale en tweetalige) penitentiaire adviescommissie, bestaande uit twee magistraten en twee ervaringsdeskundigen inzake respectievelijk strafuitvoering en reclassering. Het advies moet het resultaat zijn van een tegensprekelijk debat en met redenen omkleed zijn. Is het advies unaniem, dan is het als bindend te beschouwen. Bij een verdeeld advies behoudt de Minister zijn beleidsvrijheid. Dossiers met betrekking tot bijzonder ernstige misdrijven moeten verplicht aan de commissie worden voorgelegd. Vervroegde invrijheidstelling is in deze gevallen slechts mogelijk na eenparig gunstig advies.

Onder druk van de tragische gebeurtenissen in het najaar 1996 kon de voorgestelde voorlopige oplossing uit de Oriëntatienota echter niet standhouden. Plots kon blijkbaar een politieke consensus worden bereikt over een meer ingrijpende en meer definitieve hervorming van het VI-systeem. Zonder zich te bezinnen over penologische inzichten of constitutionele beperkingen wordt in de *Nota aan de Ministerraad van 30 augustus 1996 over maatregelen inzake preventie, repressie en slachtofferzorg bij seksuele misdrijven* meegedeeld dat de beslissingsbevoegdheid inzake VI zal worden overgedragen van de uitvoerende naar de rechterlijke macht. Alle dossiers inzake VI zullen worden behandeld door één en dezelfde rechterlijke instantie, met name de Strafwetvoeringskamer bij het Hof van Beroep te Brussel, samengesteld uit (twee ?) magistraten en twee assessoren met respectievelijk kennis van de strafuitvoering en van de reclassering. Er is sprake van een debat op tegenspraak, waarbij zowel het parket als de betrokkene, eventueel bijgestaan door een advocaat, worden gehoord. Ook het slachtoffer zal in de VI-procedure worden betrokken. Voor bepaalde zware veroordelingen, waaronder seksuele feiten ten aanzien van minderjarigen, kan VI slechts verleend worden mits een unaniem akkoord. Verder wordt erop gewezen dat de bestaande beslissingscriteria moeten worden herzien: het criterium van het 'bewijs van verbetering', dat voorkomt in het K.B. van 17 januari 1921, moet worden vervangen door het begrip 'sociale reïntegratie' en het principe van de 'negatieve selectie'. Hoe de dossiers voor dit rechtscollege zullen worden aangebracht en wat er moet gebeuren met de bestaande adviesprocedure, wordt niet gepreciseerd.

Inmiddels werd ook dit voorstel door het *Sinterklaasakkoord* van de regering van 6 december 1996 aangepast. De beslissingsbevoegdheid inzake VI wordt overgedragen aan een multidisciplinair samengestelde Commissie voor de Voorwaardelijke Invrijheidstelling, die per rechtsgebied van het Hof van Beroep zal worden opgericht. Zij bestaat uit een magistraatvoorzitter, bijgestaan door twee assessoren, met ervaring inzake respectievelijk strafuitvoering en sociale reïntegratie. Aan elke Commissie wordt een parketmagistraat en een secretaris toegevoegd. Aan de beslissing gaat een tegensprekelijk debat vooraf: de gedetineerde, eventueel bijgestaan door zijn advocaat, en ook het slachtoffer, zo het erom verzoekt, worden gehoord. Het criterium van de negatieve selectie krijgt een wettelijke grondslag: beoordeeld moet worden of tegen vervroegde vrijlating geen ernstige tegenindicaties bestaan, die zich situeren op het vlak van de reclassering, de persoonlijkheid van de betrokkene, zijn gedrag tijdens de detentie, het risico op het plegen van nieuwe strafbare feiten en de houding van de veroordeelde tegenover het slachtoffer van het misdrijf. In twee gevallen is VI slechts mogelijk na een unanieme beslissing van de Commissie: enerzijds wanneer het gaat om straffen van 10 jaar of meer, anderzijds wanneer de veroordeelde nog niet de helft van zijn straf heeft ondergaan. Tegen de beslissing van de Commissie is geen hoger beroep mogelijk, enkel cassatieberoep.

Evaluatie van het actuele hervormingsdebat

Het valt op dat het strafuitvoeringsbeleid sinds enige tijd een eigen plaats verworven heeft op de politieke agenda. Dit kan niet anders dan toegejuicht worden. Hoewel er sinds de jaren zeventig langs alle kanten signalen opdoken dat er 'problemen' waren met de tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf, werd dit tot voor kort niet als dusdanig door de overheid erkend, en zeker niet als een prioriteit ervaren. Hier en daar werd wel aan detailpunten gesleuteld. Zo werd in 1991 aan de gedetineerde de mogelijkheid gegeven om tussen te komen in de VI-procedure. Veel meer dan een zoethoudertje kan dit echter niet genoemd worden, voornamelijk omdat de gedetineerde (en zijn advocaat) niet als een volwaardige partij bij de beslissingsprocedure werden betrokken, doch enkel de kans kregen om hun stem te laten horen in de voorafgaande adviesprocedure: de gedetineerde moet door de personeelsconferentie gehoord worden en de advocaat kan op zijn verzoek door de bestuurscommissie gehoord worden, vooraleer beide instanties advies uitbrengen over het al dan niet toestaan van VI. De advocaat kan eveneens aan de personeelsconferentie een memorie voorleggen, maar eens de adviesronde in de gevangenis is afgerond, heeft hij geen greep meer op het VI-dossier van zijn cliënt. Aan de Wet LEJEUNE zelf werden geen wijzigingen aangebracht, enkel bepaalde artikelen uit het Algemeen Reglement van de strafinrichtingen werden bij deze gelegenheid gewijzigd.

In de Oriëntatienota van juni 1996 wordt het belang onderstreept van een coherent strafuitvoeringsbeleid, dat steunt op een aantal fundamentele basispijlers. Voor een deel worden deze basisprincipes uitgewerkt in de nota zelf, voor een deel wordt aangekondigd dat deze principes hun neerslag zullen krijgen in de Beginselenwet

Gevangeniswezen. Volgens de nota dient het gevangeniswezen een dubbele opdracht te vervullen: enerzijds het waarborgen van een veilige en menswaardige strafuitvoering, anderzijds het voorbereiden van de reïntegratie van veroordeelden en het voorkomen van recidive. Om deze opdracht waar te maken moet een beleid worden uitgebouwd rond drie kernfuncties, met name de *bewarende functie* (hier wordt verwezen naar diverse infrastructuurwerken), de *schadebeperkende functie* (hier wordt verwezen naar de te ontwerpen Beginselenwet) en de *reïntegrerende functie* (hiermee wordt bedoeld de herstel- en reïntegratiegerichte invulling van de detentie). De visie op het doel dat met de strafuitvoering wordt nagestreefd, dient verder uitgewerkt te worden in de Beginselenwet.

Deze opsomming van functies is niet zonder meer glashelder: worden functies van het gevangeniswezen en doelstellingen van de strafuitvoering hier gelijkgesteld? Zij lijkt op het eerste zicht paradoxaal: het reïntegreren van veroordeelden door ze uit de samenleving te verwijderen, het beperken van de schade als een opdracht van strafuitvoering, terwijl met de strafoplegging precies opzettelijke leedtoevoeging beoogd wordt. Zij is wellicht onvolledig en laat vele vragen onbeantwoord: wat is het verband tussen de schadebeperkende functie en de Beginselenwet, waarom wordt de rechtsbeschermende functie niet genoemd? Toch is het een duidelijke poging om concreet wetgevend hervormingswerk in een breder theoretisch denkkader te plaatsen. Van de Beginselenwet wordt dan ook verwacht dat zij de wettelijke regeling van de rechtspositie van gedetineerden steunt op een gefundeerde onderbouw.

Ook de VI zou volgens de Oriëntatienota in het concept van de Beginselenwet een plaats moeten krijgen. Duidelijk is dat de VI moet beschouwd worden als een middel tot geleidelijke maatschappelijke reïntegratie van veroordeelden: door de overgang tussen de onvrijheid in de gevangenis en de vrijheid in de samenleving geleidelijk en onder controle en begeleiding te laten verlopen, hoopt men dat de kans op hervallen beperkt wordt. De Oriëntatienota zelf werkt dit concept echter niet verder uit. Het enige wat vaststaat is dat de rechterlijke macht hierin een belangrijke rol toebedeeld zal krijgen.

Jammer genoeg kon voor de uittekening van het nieuwe VI-concept niet gewacht worden op de ontwikkeling van het globale strafuitvoeringsrecht. Onder druk van de omstandigheden (m.n. incidenten met een voorwaardelijk invrijheidgestelde in de zomer van 1992) werd in de Oriëntatienota zelf reeds een voorlopige oplossing voorgesteld: over het al dan niet toekennen van VI kan (facultatief) een finaal advies worden uitgelokt bij een penitentiaire adviescommissie. Deze regeling biedt nochtans weinig soelaas voor het onzekere lot van de individuele gedetineerde: aan de discretionaire beslissingsbevoegdheid van de Minister en de onzekerheid m.b.t. de concrete VI-datum wordt immers niet geraakt. Het voorstel is eerder ingegeven door een andere bekommernis, met name de zorg voor een adequate beveiliging van de samenleving. Dit blijkt o.m. uit het feit dat een bijzondere procedure voorzien is voor zware misdrijven: in dit geval is het advies verplicht en dient het eenparig gunstig te zijn.

Ten gevolge van de affaire DUTROUX werd de hervorming van de VI definitief uit het globale strafuitvoeringsdebat gelicht. Het besluit werd genomen, eerst op de Ministerraad van 30 augustus 1996, later bevestigd door het Sinterklaasplan, om de beslissing inzake VI toe te vertrouwen aan een rechterlijke instantie, die weliswaar multidisciplinair is samengesteld, en die beslist, na de diverse betrokken partijen (waaronder het slachtoffer) te hebben gehoord, op basis van het criterium van de negatieve selectie. Niemand zal durven ontkennen dat hier sprake is van een prachtig staaltje incidentenpolitiek: wat gedurende jaren bepleit werd (de eerste voorstellen om de rechter bij de strafuitvoering te betrekken dateren van de eerste helft van deze eeuw) doch om uiteenlopende redenen nooit haalbaar bleek, kan plots n.a.v. één concreet dossier dat heftige verontwaardiging opwekt, gerealiseerd worden. De reden van deze plotse ommezwaai hoeft niet te verbazen: de motieven die worden ingeroepen om de VI-procedure te wijzigen en om de rechter bij de VI-beslissing te betrekken, zijn geheel verschoven. Waar oorspronkelijk de grote rechtsonzekerheid en de gebrekkige rechtsbescherming van de gedetineerde centraal stond, tellen op dit moment enkel nog het belang van de beveiliging van de maatschappij en de belangen van het slachtoffer. Hiermee is niet gezegd dat dit geen beschermingswaardige belangen zouden zijn, doch enkel dat de nu voorgestelde procedure te weinig garanties biedt voor een evenwichtige belangenafweging.

Basisbeginselen voor een behoorlijke VI-wetgeving

Om de risico's van een incidentenpolitiek zoveel mogelijk te vermijden, dient het actuele hervormingsdebat terug aansluiting te zoeken bij de oorspronkelijke en meer fundamentele grieven die t.a.v. het bestaande VI-systeem werden geuit, met name de arbitraire besluitvorming en de gebrekkige rechtsbescherming die inherent zijn aan het systeem en die een democratische rechtsstaat onwaardig zijn. Om tot een behoorlijke VI-wetgeving te komen, dient rekening te worden gehouden met volgende basisbeginselen.

Elke concrete wettelijke reglementering dient allereerst te steunen op een welbepaald *penitentiair concept*, waarover vooraf een consensus moet bereikt zijn. Het is immers moeilijk om uit te maken aan welke voorwaarden de instantie moet voldoen die over VI beslist en welke procedure hierbij moet worden gevolgd, zonder dat het duidelijk is welke functie de VI als strafuitvoeringsmodaliteit vervult of welke doeleinden met de VI worden nagestreefd en hoe de VI kadert in het globale strafuitvoeringsbeleid.

Aangezien de beslissing tot VI raakt aan de persoonlijke vrijheid en andere grondrechten van het individu, dient zij toevertrouwd te worden aan een *rechterlijke instantie*, die voldoende waarborgen biedt inzake onafhankelijkheid en onpartijdigheid. Vanuit mensenrechtelijke hoek – meer bepaald art. 5, lid 4 EVRM – wordt deze eis bijgetreden: wanneer het tijdstip van de invrijheidstelling afhankelijk is van factoren die aan evolutie onderhevig zijn (zoals de geestestoestand van de betrokkene of zijn gevaarlijkheid), dan dient de rechtmatigheid van deze voortdurende deten-

tie met redelijke tussenpozen door een rechter te worden getoetst. Om te garanderen dat de beslissing met kennis van zaken genomen wordt, mag van deze instantie ook de nodige penologische en penitentiaire deskundigheid worden geëist, hetzij door een aangepaste vorming, hetzij door toevoeging van ervaringsdeskundigen, die echter geen deel mogen uitmaken van de penitentiaire administratie. Om de onafhankelijkheid van deze instantie te verzekeren, moet vermeden worden dat zij ook belast wordt met adviserende, controlerende of disciplinaire bevoegdheden die betrekking hebben op de interne rechtspositie van gedetineerden.

De vraag naar meer rechtszekerheid over het tijdstip van de invrijheidstelling kan slechts adequaat worden beantwoord door aan de veroordeelde zelf een *initiatiefrecht* toe te kennen. Elke veroordeelde heeft recht op behandeling van zijn zaak op de wettelijk vastgestelde minimumtermijn, hij heeft recht op een tijdige beslissing en recht op vervroegde invrijheidstelling wanneer de wettelijke vereisten hiertoe vervuld zijn.

Voor een behoorlijke VI-regeling is het cruciaal dat de *beslissingscriteria* zo nauwkeurig mogelijk in de wet worden omschreven. Deze criteria moeten gedragen zijn door de achterliggende visie op het VI-instituut. Dit betekent dat er minstens enige samenhang moet zijn tussen de diverse gehanteerde criteria en dat ze onderling niet tegenstrijdig mogen zijn. Als we willen afstappen van het tot nu toe gangbare paternalistische model (VI als onderdeel van het straffen-en-gunstenpakket met het oog op gedragsbeïnvloeding in de gevangenis), dan dient verzekerd te zijn dat de klemtoon ligt op de toekomst, meer bepaald op de mogelijkheden tot sociale reïntegratie, en niet op het al dan niet voorbeeldig gedrag tijdens de detentie. Een begrip als 'negatieve selectie', dat geen inhoudelijke betekenis heeft, voldoet op zichzelf niet als criterium. Bovendien is het verwarrend om over 'tegenindicaties' te spreken, wanneer het in werkelijkheid gaat om voorwaarden waaraan moet voldaan zijn om voor VI in aanmerking te komen. De wet dient meer concreet te expliciteren welke positieve of negatieve eisen voor VI moeten vervuld zijn. Zo zijn in de Nederlandse wetgeving, in aansluiting met het 'VI tenzij'-principe, vier concrete gronden voor uitstel of afstel van VI opgenomen, waaronder nieuw misdrijf waarvoor voorlopige hechtenis is toegelaten en (poging tot) ontvluchting.

De gevolgde *procedure* moet voldoen aan de algemene eisen van de 'fair trial'. Zij dient essentieel tegensprekelijk te zijn. De gedetineerde dient in de procedure betrokken te worden, hij heeft het recht om gehoord te worden, het recht op inzage van zijn dossier en het recht op effectieve rechtsbijstand. Bekeken moet worden in welke mate de bestaande voorafgaande adviesprocedure behouden of aangepast moet worden en op welke wijze het standpunt van het Openbaar Ministerie en van het eventuele slachtoffer bij de besluitvorming kan worden betrokken. De juridisering van de VI-procedure brengt onvermijdelijk consequenties met zich mee voor de rechtshulpverlening in de gevangenis: het bestaande rechtshulpaanbod zal meer specifiek op de gedetineerdenpopulatie moeten worden afgestemd.

De *beslissing* moet worden genomen binnen een wettelijk bepaalde termijn en zij moet aan de betrokken gedetineerde worden meegedeeld. Zij moet op schrift gesteld worden en behoorlijk gemotiveerd zijn, rekening houdend met de wettelijk vastge-

legde criteria. Net zoals bij voorlopige hechtenis en bij internering heeft de gedetineerde het recht om met redelijke tussenpozen een nieuwe beslissing over zijn invrijheidstelling uit te lokken. Om de eenheid in de jurisprudentie te bevorderen, zou tegen de beslissing in eerste aanleg *hoger beroep* moeten openstaan.

Tenslotte moet met de nodige omzichtigheid worden overwogen of een bijzondere regeling noodzakelijk en wenselijk is voor bepaalde categorieën van veroordeelden of voor uitzonderlijk ernstige delicten. Alleszins zal deze regeling moeten aansluiten bij het gekozen penitentiair concept en moeten de internationale minimumnormen op dit vlak gerespecteerd worden. In elk geval behoort het volledig uitsluiten van VI niet tot de keuzemogelijkheden: ook levenslang gestraften hebben recht op beoordeling van hun dossier op wettelijk bepaalde tijdstippen. Het ontbreken van een duidelijk perspectief op invrijheidstelling zou immers strijdigheid kunnen opleveren met art. 3 EVRM, dat elke onmenselijke en vernederende behandeling of bestraffing verbiedt, en met art. 10, lid 3 IVBPR, dat elke gedetineerde het recht toekent op een op reïntegratie gerichte behandeling.

Mededeling:

De deelredactie 'Strafuitvoering en justitiële hulpverlening' plant over het nieuwe wetsontwerp over de voorwaardelijke invrijheidstelling een rondetafelgesprek met diverse actoren. Publicatie is voorzien voor één van de volgende nummers van Panopticon.